

О. М. Макеєва,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджується сутність і роль правової культури у розвитку правової системи, її зв'язок з іншими складовими правової системи. Автором зроблено висновок про те, що правова культура є важливим чинником розвитку правової системи, що впливає на правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності; є якісною характеристикою правової системи та рівнем її досконалості.

Ключові слова: правова культура, правова система, структура правової системи, право, правова свідомість, правовий нігілізм.

Е. Н. Макеєва

Правовая культура как фактор развития правовой системы

В статье исследуется сущность и роль правовой культуры в развитии правовой системы, ее связь с другими составляющими правовой системы. Автором сделан вывод о том, что правовая культура является важным фактором развития правовой системы, влияет на правосознание, право, законность и правопорядок, правотворческую, правоприменительную и другие виды правовой деятельности; является качественной характеристикой правовой системы и уровнем ее совершенства.

Ключевые слова: правовая культура, правовая система, структура правовой системы, право, правовое сознание, правовой нигилизм.

О. Макеєва

Legal culture as a factor in the development of legal system

The article deals with the nature and the role of legal culture in the structure of legal system and its relationship with other components of legal system. The author comes to the conclusion that legal culture is an important factor in the development of legal system that affects legal awareness, law, legal relationship, law and order, lawmaking, law enforcement and other legal activities; and it is also a qualitative characteristic of legal system and the level of its excellence.

Key words: legal culture, legal system, structure of legal system, law, legal awareness, legal nihilism.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасна юридична наука відкриває нові перспективи в дослідженні проблем правової системи, яка є самостійним напрямом загальнотеоретичної юриспруденції. Актуальність наукової проблематики розвитку правової системи не викликає сумніву, оскільки відповідає найважливішим потребам сучасності, охоплює широке коло концептуальних питань, виявлення тенденцій у державно-правовій сфері суспільних відносин. У сучасних умовах дослідження правової системи відбувається на нових підходах загальнотеоретичної юриспруденції, що має велике зна-

чення для формування правової культури, для розв'язання проблем правотворчості, правозастосування, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина. Саме проблема ролі правової культури як чинника розвитку правової системи зумовлює спектр досліджень, які є актуальними на нинішньому етапі розбудови національної державності та концептуально важливими для теоретико-правових досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання становлення і функціонування правової системи та правової культури досліджували зарубіжні та українські вчені – С. Алексєєв, В. Бабкін,

О. Зайчук, М. Козюбра, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко, Л. Явич та ін. Про актуальність даної проблематики свідчить і те, що останнім часом наукові дослідження з проблем становлення та функціонування правової системи знайшли відображення у колективній п'ятитомній монографії за редакцією В. Тація «Правова система України: історія, стан та перспективи». Деякі напрями та окремі аспекти вказаної проблематики викладені у монографії за редакцією Ю. Бошицького «Правова система України умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності». Цікавими у даному контексті є захищені дисертаційні дослідження В. Демічевої, Я. Дячишин, М. Мірошніченко та ін.

Мета даної наукової роботи – дослідити сутність і роль правової культури у розвитку правової системи, визначити її зв'язок з іншими складовими правової системи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці існують різні підходи до визначення поняття та структури правової системи. Введене у вітчизняну юридичну науку на початку 80-х років ХХ ст. поняття «правова система» формується за аналогією з «політичною системою» у політології та «економічною системою» в економічній теорії. Загалом можна визначити два підходи до розгляду цієї категорії: «вузький» (нормативний) і «широкий». Для першого – характерне розуміння правової системи як сукупності правових норм і зв'язків між ними, тобто фактична не розмежованість понять «право», «система права», «правова система». Для другого, «широкого підходу», навпаки, характерне розмежування понять «право» і «правова система», «система права» і «правова система». Безумовно, «широкий» підхід дає можливість уникнути однопланового аналізу правової дійсності. Проблема полягає в тому, що і цей підхід не виробив у літературі більш-менш однозначного погляду на питання поняття «правова система».

Держава має свою національну правову систему. Історично склалося так, що в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, сформувалися

особливості правового менталітету, правової культури, що й об'єднується загальним поняттям «правова система». У будь-якій державі правова система, будучи невід'ємним елементом правової культури, детермінована історичними й географічними чинниками, є частиною соціальної системи держави.

У теорії права під правовою системою розуміють комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають у результаті такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок тощо).

Правова система, вказує Н. Оніщенко, – це об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність тощо [1, с. 20].

Структура правової системи – це стійка єдність елементів правової системи, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим. На думку С. Алексєєва, до структури правової системи належать право, правова ідеологія, судова (юридична) практика [2, с. 88]. П. М. Рабінович визначає, що правова система включає різні правові акти, різні види правосвідомості, форми (засоби) її виявлення та стан законності [3, с. 194].

Як зазначає О. Скакун, структура правової системи складається із таких п'яти підсистем її функціонування, як 1) інституційна; 2) нормативна (регулятивна); 3) ідеологічна; 4) функціональна; 5) комунікативна. Ідеологічну підсистему складає сукупність уявлень про правові норми і принципи, що характеризують ступінь усвідомленості правомірної поведінки суб'єктів права, вступу їх у правовідносини, правову діяльність – праворозуміння, правове

мислення, правові ідеї, концепції, правосвідомість і правову культуру [4, с. 326].

Оскільки правова система – складне, багатоврівневе, ієрархічне динамічне утворення, то в її структурі існують певні підсистеми, що являє собою форму зв'язків, відносин, станів, режимів, статусів, гарантій принципів, правосуб'єктності.

Як елементи правової системи виділяють: право, правові установи, судову та іншу юридичну практику, механізм правового регулювання, право реалізаційний процес, права, свободи та обов'язки громадян, систему правовідносин, законність і правопорядок, правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини, теорію, правову культуру, суб'єктів права, системні зв'язки, які забезпечують єдність і цілісність, стабільність системи, інші правові явища) [5, с. 551].

Як зазначається у відомому авторитетному виданні «Юридична енциклопедія», до основних елементів правової системи належать: система права і система законодавства; правові відносини; юридична практика, тобто діяльність правотворчих, правозастосовних і правоохоронних органів; правова політика та правова ідеологія; правосвідомість і правова культура; юридична наука і освіта тощо [6, с. 39].

Отже, можна стверджувати, що правова культура є одним із важливих елементів правової системи. Правова система взаємодіє з політичною, економічною та культурною сферами суспільного життя, а результатом взаємодії права і культури є правова культура, яка є системою поглядів, уявлень, що визначають поведінку і діяльність людей у правовій сфері.

Правова система розглядається як складна комунікативна система, яка є інтегрованою в правову культуру. Поєднання антропологічних, герменевтичних та семіотичних зрізів культурологічного підходу до права дозволяє стверджувати, що його методологічне призначення полягає в тому, щоби представити право з феноменологічної точки зору, тобто як глибоко індивідуальне, інтенціональне знання, що залежить від індивідуального та соціального досвіду [7, с. 13].

Нині помітно зростає роль культурного чинника в житті українського суспільства. У результаті такої взаємодії підвищується необхідність розширення сферами дії правової культури: підвищення вимог до діяльності законотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, покращення якості нормативних актів та необхідність постійного інформування населення про новації у праві.

Слід вказати, що правова культура не є звичайним структурним елементом правової системи, оскільки, будучи її якісною характеристикою, вона властива усім сферам правового життя суспільства. Тобто правова культура – це критерій, на основі якого можна здійснити оцінку ступеня розвитку як правової системи, так і її структурних елементів на предмет їх відповідності стану, якого потребує реалізація пануючої в суспільстві моделі державності [8, с. 47].

Правова культура, вважає П. Рабінович, тісно взаємопов'язана з елементами правової системи, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [9, с. 4-9].

Правова культура визначається як система позитивних проявів правової дійсності, що концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики. Вона є внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності [10, с. 5].

Розуміння правової системи не може обмежуватися не лише комплексом взаємозалежних і взаємоузгоджених засобів правового впливу на суспільні відносини, воно мусить включати правову культуру і правову свідомість як суб'єкта права, так і професійну правосвідомість посадової особи. Без громадян із належним рівнем правосвідомості та правової культури, професійних юристів та посадових осіб у системі державних органів неможливо досягну-

ти законності та правопорядку в суспільстві, що забезпечить функціонування правової системи.

Правова культура, вважає С. Максимов, є інтегральною характеристикою розвитку правової системи. Важливий показник правової культури – рівень розвитку правової діяльності, що складається з теоретичної продуктивної (діяльність учених юристів) і репродуктивної (юридична освіта у всіх її видах і установах), а також практичної – правотворчої і правореалізувальної, у тому числі правозастосовної діяльності [11, с. 7].

Вважаємо, що правова культура є важливим компонентом ідеологічної підсистеми для функціонування всієї правової системи і визначає ідеологічне підґрунтя правового життя сучасної України. Правова культура пов'язана з правосвідомістю, що обумовлює їх функціонування в суспільстві взаємовпливом і взаємозалежністю. Функціонування правової культури суспільства детерміноване його правосвідомістю, правова культура охоплює правосвідомість у поєднанні з формами її прояву.

Як відомо, елементом правової культури особи є правова свідомість, яка виражається у ставленні особи до права, її правових ціннісних орієнтаціях та переконаннях. Елементом структури правосвідомості є правова ідеологія як сукупність правових поглядів, що засновані на правових наукових знаннях та соціальному досвіді, і обумовлюються свідомим ставленням до права. Рівень правової культури визначається рівнем правосвідомості, ступенем її розвиненості й досконалості. Цікавою, на наш погляд, є характеристика правової культури як ідеологічної складової правової системи американського дослідника Л. Фрідмена, який відносить до змісту правової системи такі елементи: структуру, сутність і культуру права. Структура права – це кістяк, внутрішня частина правової системи; сутність – чинна норма права, що характеризується поведінкою людей всередині правової системи; правова культура – це ставлення людей до права і правової системи, їх цінності, ідеї, надії, сподівання [12, с. 4].

Як слушно зазначає І. Яковюк, правова культура є лакмусовим папірцем функціонування та розвитку правової системи, її якісною характе-

ристикою і показником рівня її досконалості. Правова культура є характеристикою якісного стану правової системи, при цьому якісною характеристикою не одного, а всіх правових явищ які в своїй сукупності утворюють поняття «правова система» [13, с. 645].

Сьогодні в правовій системі України відбуваються важливі структурні реформування, що мають кінцевою метою побудову демократичної держави на основі створення громадянського суспільства. Тому природно, що основними (стратегічними) напрямками розвитку правової системи суспільства України є формування такого державно-правового механізму, який забезпечить реалізацію прав та свобод людини і громадянина. Правова культура є одним із важливих чинників розвитку правової системи і демократизації суспільства, що характеризує поведінку людини з огляду на рівень і зміст її правового виховання, соціальної активності, юридичної освіченості та загальноосвітнього рівня.

Подолання або хоча б послаблення проявів правового нігілізму, що суттєво гальмує розвиток правової системи в цілому. Виховання поваги до права та сприйняття його настанов кожним пересічним громадянином та на рівні суспільної думки є важливим завданням гармонічного розвитку правової системи. Успіхи демократичних перетворень залежать від того, наскільки право в суспільстві підтримується та поважається різними соціумами та кожним індивідом зокрема, тощо [14, с. 39].

Саме правова культура як чинник розвитку правової системи має відіграти головну роль у демократичних перетвореннях в Україні, вона тісно пов'язана з усіма елементами правової системи, формуванням правосвідомості громадян, новим баченням держави як демократичної, суверенної та незалежної, усвідомленням взаємозв'язку права і закону, з визнанням пріоритетного місця ролі людини і громадянина у правових відносинах. Важливим є формуванням правових цінностей, які своєю якісною властивістю сприяють правовій розвиненості особи, позитивному характеру її правової діяльності, реальному забезпеченню найвищої цінності – реалізації, захисту прав людини.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що правова культура – це важливий чинник розвитку правової системи України, яка забезпечує її функціонування та розвиток. Для правової системи, що трансформується, важливим є вдосконалення та підвищення рівня правової культури, вироблення нової системи правових цінностей, норм і принципів, забезпечення захисту прав і свобод, законних інтересів громадян. Оцінка рівня розвитку правової культури і правової системи вимагає таких критеріїв: суспільний прогрес як ступінь свободи природних прав, ступінь гарантованості державою свободи та захищеності особи, рівень розвитку нормативно-правових актів, правової діяльності, правової свідомості тощо. Отже, правова культура є важливим чинником розвитку правової системи, що впливає на правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності; її якісною характеристикою та рівнем досконало-сті.

Література

1. *Онщенко Н. М.* Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / Н. М. Онщенко. – К., 2002. – 32 с.
2. *Алексеев С. С.* Общая теория права: в 2 т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1982. – 360 с.
3. *Рабинович П. М.* Основы общей теории права и государства / П. М. Рабинович. – Харьков: Консум, 2005. – 320 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теорія права і держави: [підручник] / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта, 2012. – 524 с.
5. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / [ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова) та ін.].* – Харків: Право, 2008-2010. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – 2008. – 726 с.
6. *Шемшученко Ю. С.* Правова система / Ю. С. Шемшученко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія»

імені М. П. Бажана, 1998-2004. – Т. 5: П-С. – 2003. – 564 с.

7. *Овчиннікова А. П.* Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / А. П. Овчиннікова. – Одеса, 2016. – 20 с.

8. *Яковюк І.* Правова культура і її вплив на розвиток правової системи / І. Яковюк // Вісн. Акад. правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 47.

9. *Рабинович П.* Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України / П. Рабинович // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 4-9.

10. *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / [ред. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк].* – Харків: Право, 2007. – 248 с.

11. *Максимов С. І.* Правова культура як інтегральна характеристика правової системи / С. І. Максимов // Правова система України: проблеми і тенденції розвитку: матеріали наук.-практ. конф., 3 червня 2010 р, Харків / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 7-9.

12. *Lawrence M. Frirdman American Law / M. Lawrence – New York, 1989. – 416 p.*

13. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / [ред. кол. вид.: В. Я. Тацій (голова) та ін.].* – Харків: Право, 2008-2010. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – 2008. – 726 с.

14. *Онщенко Н. М.* Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу / Н. М. Онщенко // Бюлетень Міністерства юстиції. – 2014. – № 2. – С. 91-96.

References

1. *Onishhenko N. M.* Teorety`ko-metodologichni zasady` formuvannya ta rozvy`tku pravovoyi sy`stemy`: avtoref. dy`s. ... d-ra yury`d. nauk: specz. 12.00.01 / N. M. Onishhenko. – K., 2002. – 32 s.

2. *Alekseev S. S.* Obshhaya teory`ya prava: v 2 t. / S. S. Alekseev. – M.: Yury`d. ly`t., 1982. – 360 s.

3. *Raby`novy`ch P. M.* Osnovy obshhej teory`y` prava y` gosudarstva / P. M. Raby`novy`ch. – Khar`kov: Konsum, 2005. – 320 s.

4. *Skakun O. F.* Teoriya prava i derzhavy` [pidruchny`k] / O. F. Skakun. – K.: Alerta, 2012. – 524 s.

5. *Pravova sy`stema Ukrayiny`*: istoriya, stan ta perspekty`vy`: u 5 t. / [red. kol. vy`d.: V. Ya. Tacij (golova) ta in.]. – Khar`kiv: Pravo, 2008-2010. – T. 1: Metodologichni ta istory`ko-teorety`chni problemy` formuvannya i rozvy`tku pravovoyi sy`stemy` Ukrayiny` / [za zag. red. M. V. Czvika, O. V. Petry`shy`na]. – 2008. – 726 s.

6. *Shemshuchenko Yu. S.* Pravova sy`stema / Yu. S. Shemshuchenko // Yury`dy`chna ency`klopediya: v 6 t. / [redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (golova) ta in.]. – K.: Vy`d-vo «Ukrayins`ka ency`klopediya» imeni M. P. Bazhana, 1998-2004. – T. 5: P-S. – 2003. – 564 s.

7. *Ovchy`nnikova A. P.* Fenomenologiya pravovoyi kul`tury`: filosofs`ko-pravove doslidzhennya: avtoref. dy`s. ... kand. yury`d. nauk: specz. 12.00.12 / A. P. Ovchy`nnikova – Odesa, 2016. – 20 s.

8. *Yakovyuk I.* Pravova kul`tura i yiyi vply`v na rozvy`tok pravovoyi sy`stemy` / I. Yakovyuk // Visn. Akad. pravovy`h nauk Ukrayiny`. – 2008. – № 1 (52). – S. 47.

9. *Rabinovy`ch P.* Verhovenstvo prava (za materialamy` prakty`ky` Strasburz`kogo Sudu ta

Konsty`tucijnogo Sudu Ukrayiny` / P. Rabinovy`ch // Visny`k Akademiyi pravovy`h nauk Ukrayiny`. – 2006. – № 2 (45). – S. 4-9.

10. *Pravova kul`tura v umovah stanovlennya gromadyans`kogo suspil`stva: monografiya* / [red. Yu. P. By`tyak, I. V. Yakovyuk]. – Khar`kov: Pravo, 2007. – 248 s.

11. *Maksy`mov S. I.* Pravova kul`tura yak integral`na haraktery`sty`ka pravovoyi sy`stemy` / S. I. Maksy`mov // Pravova sy`stema Ukrayiny`: problemy` i tendencyi rozvy`tku : materialy` nauk.-prakt. konf., 3 chervnya 2010 r, Khar`kiv / redkol.: Yu. P. By`tyak ta in. – Khar`kiv: NDI derzh. bud-va ta miscz. samovryaduvannya, 2010. – S. 7-9.

12. *Lawrence M.* Frirdman American Law / M. Lawrence – New York, 1989. – 416 p.

13. *Pravova sy`stema Ukrayiny`*: istoriya, stan ta perspekty`vy`: u 5 t. / [red. kol. vy`d.: V. Ya. Tacij (golova) ta in.]. – Khar`kiv: Pravo, 2008-2010. – T. 1: Metodologichni ta istory`ko-teorety`chni problemy` formuvannya i rozvy`tku pravovoyi sy`stemy` Ukrayiny` / [za zag. red. M. V. Czvika, O. V. Petry`shy`na]. – 2008. – 726 s.

14. *Onishhenko N. M.* Pravovy`j svitoglyad i polity`ka (suchasna real`nist`, bachennya na perspekty`vu / N. M. Onishhenko // Byuleten` ministerstva yusty`ciyi. – 2014. – № 2. – S. 91-96.